

ДАВНЯ І КЛАСИЧНА ЛІТЕРАТУРА: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

DOI <http://dx.doi.org/10.18524/2312-6809.2018.26.129464>
УДК 821.161.2Шевченко—1

ІДЕЙНЕ СПРЯМУВАННЯ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Віолетта Лавренюк, канд. філол. наук, доцент
Одеський національний політехнічний університет
lviol@ukr.net

Тарас Шевченко — принципово новий тип письменника в українській літературі й новий тип особистості, громадянина в історії України. Патріотизм Шевченків — дієвий, а загальнолюдське поняття «свобода» Шевченко тлумачив згідно зі своїми людськими ідеалами гордості, мужності, непохитності, вихованими на головних засадах християнської етики й моралі. Тарас Шевченко першим сформулював у художній формі всі принципи й постулати представників українського націоналізму: волелюбність, всеосяжну народність, національну честь і гідність, палкий патріотизм, державницькі прагнення, глибинну християнську релігійність, віру у свій народ, у його світле майбутнє, сподівання на власні сили, надзвичайну толерантність до інших народів та їх вірувань, солідарність з усіма поневоленими, антиімперську й антишовіністичну позицію, що беруть початки з демократичного, неімперського й нешовіністичного характеру української нації та її історичного досвіду.

Ключові слова: національно-патріотичне, загальнолюдське, морально-етичні категорії християнства.

На сучасному трагічному й переломному етапі розвитку української державності, в умовах кривавої російської агресії і брудної кремлівської пропаганди, що підступом і зрадою увірвалися в наше життя, спадщина Великого Кобзаря потребує особливої уваги, переосмислення і сприйняття без усіх тих політичних, ідеологічних і кон'юнктурних нашарувань, створених за декілька десятиліть радянським літературознавством, які, на превеликий жаль, ще й досі володіють умами наших багатьох співвітчизників. Це, в першу чергу, стосується національно-патріотичних поглядів Тараса Шевченка, що були найбільш спотворені, сфальсифіковані. Леонід Новиченко слушно наголошує в одній із своїх статей: «У наші часи, коли в житті народів підноситься об'єктивна роль загальнолюдських цінностей,

зростає й потреба звільнитися від різних стереотипів, скам'янілих уявлень, що негативно позначаються на розумінні багатьох важливих понять і явищ духовної культури. Це стосується такого поняття, як Шевченків гуманізм» [2, 51].

Річ у тім, що Тарас Шевченко являв собою не лише принципово новий тип письменника в українській літературі, але й новий тип особистості, громадянина в історії України. Патріотизм Шевченків — дієвий, оскільки оплачений найдорожчим — свободою, здоров'ям, життям. Загальнолюдське поняття «свобода» Шевченко тлумачив згідно зі своїми людськими ідеалами гордості, мужності, непохитності й непокори перед лицем будь-якого деспота, вихованими на головних засадах християнської етики й моралі. Тому для нього внутрішня свобода, тобто свобода думки, слова, почуття, совісті, — вища від свободи зовнішньої, тобто життя на волі, особливо, якщо це життя пов'язане із підлабузництвом, пристосуванством, залежністю від сильних світу цього, від багатства, від усього, що робить людину своїм рабом.

Згадаймо, що самодержець Микола I, «строжайше» заборонивши Тарасові «писать и рисовать», заслав його в солдати «с правом выслуги», очевидно розраховував на те, що мужик-бунтар у неволі психологічно зламається, перетвориться на жалюгідного раба «його величності» і буде щасливий скористатися з наданого йому права дослужитися до офіцерського чину, до того ж вдячно оспівуючи у віршах «царя-батюшку». Проте Шевченко обрав для себе інший шлях: не коритися «фельдфебелю-царю», а залишитися у пам'яті свого народу і всього світу борцем за волю України, її державності. Його патріотизм не на словах, а на ділі, був сповнений загальнолюдського звучання, зрозумілий представникові будь-якої нації. Поет-патріот розкривається у відвертому визнанні: «Я так її, / я так люблю мою Україну убогу, / Що прокляну святого Бога, / За неї душу погублю!» [4, II, 30], і в гнівному осуді політичної пасивності, у прагненні гнівним словом струснути сплячу свідомість раба, перетворити його на громадянина: «Ми серцем голі догола! / Раби з кокардою на лобі! / Лакеї в золотій оздобі... / Онуча, сміття з помела Єго величества. / Та й годі» [4, II, 249]. Ідейно-тематичну спрямованість Кобзаря, той нещадний осуд тупої невільницької покори і схиляння перед російським самодержавством — «тюрмою народів» стрічаємо й у Шевченкових наступників: М. Старицького («До України», «Учта»), І. Фран-

ка («Сідоглавому», «В село ходив»), Лесі Українки («Товарищі на спомин», «Slavus-sclavus»), П. Грабовського («Уперед»). Негативно заряджені емоції, висловлювані ними (обурення, гнів, презирство, ненависть), мають як конкретно-історичне підґрунтя, так і вічне, загальнолюдське звучання, оскільки і рідний народ, і народи Землі гніваються, ставляться з презирством, ненавидять своїх ворогів або й дають собі критичну оцінку. В поліфонії Шевченкової поезії заперечення часто набуває і життєствердного звучання, що подається через контрідéal, так само, як і в ретельно студійованих Кобзарем книгах Священного Писання: «Не вбий», «Не вкради», «Не чини перелюбу», «Возлюби ближнього свого, як себе самого», «Не побажай чужого» тощо. Леонід Новиченко справедливо бачив і підкреслював її загальнолюдський зміст: «Цей вогнедишний пафос боротьби проти всякого рабства, гноблення людини людиною, боротьби за свободу й гідність як окремої людини, так і цілого народу являє, треба думати, головну вселюдську цінність поезії українського Кобзаря» [2, 52].

Тарас Шевченко постійно підносив серйозну соціально-етичну проблему загальнолюдського звучання: проблему людської суті. Він навчав читача розрізняти справжнє й фальшиве, спостерігати глибинні шари людської душі. Як точно і влучно говорить Шевченко в одному зі своїх гротескних віршів: «Не так тії вороги, / Як добрії люди — / І окрадуть жалкуючи, / Плачучи осудять, / І попросять тебе в хату, / І будуть вітати, / І питають тебе про тебе, / Щоб потім сміятись, / Щоб з тебе сміятись, / Щоб тебе добити... / Без ворогів можна в світі / Як-небудь прожити. / А ці добрі люде / Найдуть тебе всюди, / І на тім світі добряги / Тебе не забудуть [4, II, 133]. І водночас Шевченко високо цінував істинну дружбу, завжди пам'ятав про ті добрі справи, які робили для нього, вчорашнього кріпака, його друзі. Цінував своїх попередників у літературі, присвячуючи їм твори. «Катерину» поет присвятив В. А. Жуковському; «Б'ють пороги, місяць сходить» — Г. Ф. Квітці-Основ'яненку, прямо назвавши цю поезію «До Квітки-Основ'яненка»; «Іван Підкова» — В. І. Штернбергу, йому ж адресовано поезію «На незабудь Штернбергові»; «Н. Маркевичу» — читаємо ми перед поезією «Бандуристе, орле сизий!»; «Гайдамаки» присвячені В. І. Григоровичу, а «Неофіти» — М. С. Щепкіну. Є в Кобзаря вірші-присвяти «На вічну пам'ять Котляревському» («Сонце гріє, вітер віє»), «Гоголю» («За думою дума роєм вилітає»), «Н. Костомарову» («Веселе сонечко ховалось»), а поему «Єретик» адресовано Шафари-

кові. «Искреннему моему Якову де Бальмену» — цю присвяту читаємо під назвою поеми «Кавказ», до того ж у тексті твору органічно звучить ліричне звернення до загиблого друга: «І тебе загнали, мій друже єдиний, / Мій Якове добрий! Не за Україну, / А за її ката довелось пролити кров добру, не чорну. Довелось запить /З московської чаші московську отруту!» [3, I, 249]. Показово, що винуватцями смерті Якова поет називає не горців, а російський царизм із його загарбницькою, колоніальною політикою. Поема «Кавказ» — твір, що вражає читача і в XXI столітті смисловим багатством та інтонаційним розмаїттям, побудований на контрастах, на чергуванні іронії, сарказму, пафосного заперечення чи ствердження, а завершується на ліричній ноті, бо поет промовляє до свого друга найтеплішими словами. «Кавказ» — це свідчення любові й солідарності до всіх мислячих і трудящих людей, що борються проти імперіалістичної деспотії. Таке ідейне спрямування споріднює «Кавказ» із поемою «Сон», з геніально виписаною картиною «генерального мордобиття», як назвав її Іван Франко у статті «Темне царство». Характеризуючи творчу індивідуальність Тараса Шевченка, Микола Добролюбов писав: «Он — поэт совершенно народный, такой, какого мы не можем указать у себя...» «Он вышел из народа, жил с народом, и не только мыслью, но и обстоятельствами жизни был с ним крепко и кровно связан. Был он и в кругу образованного общества, малорусского и великорусского, но долгое время встречал в нем лишь отталкивающую презрительную грубость, притеснения, насилия, несправедливость, и зато, при первых же лучах нравственного, свободного сознания, тем сильнее устремился он душою к своей бедной родине, припоминая ее сказания, повторяя ее песни, представляя себе ее жизнь и природу» [1; 99–100].

І справді, всі, хто вивчає творчість Кобзаря, не можуть не помітити близькості його поетики, його світогляду до української фольклорної поетики, до українського народного погляду на життя, до народної моралі й філософії, що розкрилися в українській народній пісні, думі, до оспівування сильного героя, що втілював у собі найкращі риси національного характеру: гордість, незалежність, сміливість, волю й водночас доброту, чуйність до горя як усенародного, так і кожної окремої людини. Народ у своїй творчості оспівав козака Голоту й Івася- вдовиченка Коновченка, Хвеська Ганджу Андибера і Хведора безрідного, Морозенка й Нечая, Кривоноса й Хмельницького. Всі ці персонажі української історії та створені народною уявою були вті-

ленням національного характеру, що формувався у складних обставинах боротьби за волю України. Водночас вони були й виразниками загальнолюдських ідеалів. Порушивши питання міжнаціональної, міжрелігійної ворожнечі, братовбивчої війни, антигуманізму, одного з найтрагічніших періодів української історії, Коліївщини, Тарас Шевченко представив читачеві розлоге полотно кривавого народно-го повстання. Поет засуджує гайдамаків, гнівно картаючи за трагічні помилки, і тому вже в «Передмові» до поеми постає перед нами як людина, що сповідує християнські цінності, як глашатай миру, як співець того братерства, любові до ближнього, які належать до загальнолюдських, неперехідних цінностей. Шевченко мріяв про той час, коли б «... усі слав'яне стали Добрими братами, І синами сонця правди, І єретиками Отакими, як констанцький Єретик великий!» («Єретик») [3, I, 200]. В його трактуванні непогора владі, гордість, безкомпромісність у боротьбі за вселюдські ідеали — риси, які за часів Яна Гуса вважалися злочином, бунтом проти Бога, так само як і за часів, коли був створений «Єретик». Шевченко постійно прагнув, щоб така «єретичність» стала нормою поведінки кожного члена суспільства. І в наш буремний час, після першого Майдану, Помаранчевої революції, на Майдані під час революції Гідності, ми бачимо як ідеї Тараса Шевченка дали благодатні сходи в українському суспільстві: скільки молодих і красивих «єретиків» пішло добровольцями на фронт проти московської навали, скільки волонтерів та й інших людей доброї волі в Україні й усьому світі підставили їм своє плече!... Тим то Шевченків ідеал (Ян Гус) не втратив актуальності й у наш час, оскільки має вселюдську спрямованість у формуванні характеру істинного борця за щасливу людину у вільному суспільстві.

Проте дуже часто ми віднаходимо у творах Тараса Шевченка й інші нотки: нотки тихого смутку, м'якої меланхолійності, ліризму. Особливо це відчувається в поезіях із книги «Три літа», із циклів «В казематі», «Невольничі літа», у творах після заслання. Навіть перебуваючи на засланні, Шевченко духовно лишився вільнішим від будь-кого вільного. Показовим у цьому плані є вірш «Садок вишневий коло хати». Ідилічна пастораль (восьмий вірш циклу) пройнятий невимовною тугою за Україною. Поетична мініатюра складається всього з декількох картин на тему сільського побуту. Проте в них сконцентровано психологію народу з національним світовідчуттям, космос і логос українця. В цьому вірші українську ментальність представлено на різних

рівнях, у ній закодовано ключові символи Шевченкової поетики саду, хати, матері, зорі, плугатаря, солов'я, що визначають глибинну суть характеру осідлого життя українця-хлібороба. Центральним і важливим символом вірша є образ саду: картини ідилії в контексті набувають загальнолюдського резонансу. Вони є втіленням найвищих цінностей людського духу у вічності, оскільки корені цієї символіки надзвичайно глибокі. У книзі Буття Біблії сад Едем — райський куток, дарунок Бога. Варіантом земного раю-саду в античній міфології є сад Гесперид, який подарувала Гері мати-земля Гея. У Пісні над Піснями Сад царя Соломона — символ жіночності, краси людських почуттів. Крім того, історія людської культури знала висячі сади Семираміди, Гефсиманський сад, бароковий сад у творчості Сковороди, вольєрівський сад та інші сади. У творчості ж Тараса Шевченка символіка саду посідає особливе місце й завжди асоціюється із втраченим раєм, є потаємною мрією про можливе щастя, бо сад — це не лише дерева з поживними плодами. Поетика вірша гранично лаконічна, символіка ж — філософськи багатогранна, оскільки у підтексті вірша «Садок вишневий коло хати» життя поета-в'язня у столиці імперії протиставляється життю в Україні, село — кам'яному Петербургові на холодній воді, як воля — неволі; плугатар із плугом — вершникові на коні, як правда — неправді, добро — злу, культ родючості — безплідності. Отже, поезія «Садок вишневий коло хати», як і вся неосяжна творчість Тараса Шевченка, безсмертна, оскільки розкриває проблеми великої філософської теми — «сенсу людського існування на Землі», «людського щастя», гарантом якого може бути лише свобода і справедливість як норми суспільного буття, коли «... врага не буде супостата, а буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» [4, II, 289]. Так викристалізувалися національна самоповага, національна ідея, мета звільнення від самодержавної російської тиранії і створення національної української держави. У чому ж вони полягають? Національна державотворча ідея в доробку Тараса Шевченка представлена як, по-перше, усвідомлення інтелектуальною елітою майбутнього нації, виходячи з її історії; по-друге, визначення типових, сталих рис духовної культури (моралі, релігії, мови, народної етики тощо), притаманних народові у вигляді національних традицій та звичаїв; по-третє, порівняння своєї національної спільноти з іншими, що стало важливим засобом самовизначення. Тарас Шевченко першим сформулював у художній формі всі принципи й постулати україн-

ського націоналізму: його волелюбність, всеосяжну народність, національну честь і гідність, палкий патріотизм, державницькі прагнення, глибинну християнську релігійність, віру у свій народ, у його світле майбутнє, сподівання на власні сили, надзвичайну толерантність до інших народів та їх вірувань, солідарність з усіма поневоленими, антиімперську й антишовіністичну позицію, що беруть початки з демократичного, неімперського й нешовіністичного характеру української нації та її історичного досвіду. Особливо ж слід наголосити на тому, що Шевченків націоналізм, як націоналізм українського народу, ґрунтується на Любові, а тому він по суті своїй людяний і сердечний до своїх і чужих — до всіх, хто визнає за українцями право на вільне державне існування. Так, звертаючись до поляків (вірш «Полякам»), поет називає їх «друзями», «братами» й закликає разом з українцями іменем Христовим оновити наш тихий рай — Україну. У поглядах Тараса Шевченка, патріота і гуманіста, національна ідея наповнюється загальнолюдським змістом. Гріх, кара, вина й спокута, страждання й очищення є наскрізними моральними категоріями його поетики, що також є близько спорідненими з моральними категоріями християнства: «Вічної пошани заслуговує Шевченків гуманізм, за всієї його історично обумовленої своєрідності та індивідуальної самобутності, має високі права увійти до священної світової книги, де будуть записані найкращі ідеї й заповіді чистого, щирого, діяльного людинолюбства» [2, 51].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Добролюбов Н. А. «Кобзарь» Тараса Шевченка / Коштом Платона Семеренка / Николай Добролюбов. — СПб.: Современник, 1860. — Кн. III. — С. 99–100.
2. Новиченко Леонід. Шевченкова вселюдськість // Сучасність: Література, мистецтво, суспільне життя / Леонід Новиченко. — Мюнхен: Вільний український університет, травень, 1989. — Ч. 5 (337). — С. 51–57.
3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Тарас Шевченко. — К.: Наукова думка, 1989. — Т. I. — 526 с.
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у десяти томах / Тарас Шевченко. — К.: Наукова думка, 1990. — Т. II. — 590 с.

ІДЕЙНА НАПРАВЛЕННІСТЬ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Віолетта Лавренюк, канд. філол. наук

Одеський національний політехнічний університет

В історії України є немало фігур, достойних всенародного уваження і любові. Т. Шевченко представляв собою не тільки принципово новий тип письменця в українській літературі, але і новий тип особистості, громадянина в історії України. Патріотизм його — дійсний, а загальнолюдське поняття «свобода» він трактував згідно своїм людським ідеалам гордості, мужності, стійкості, вихованим на головних принципах християнської етики і моралі. Поет першим сформулював в художественній формі всі принципи і постулати представників українського націоналізму: самодобування, загальнолюдська народність, національна честь і гідність, гордий патріотизм, державні прагнення, глибока християнська релігійність, віра в свій народ, в його світле майбутнє, надії на власні сили, незвичайна толерантність до інших народів і їх віровань, солідарність з усіма порабощеними, антиімперська і антишовіністичська позиція, що беруть початок з демократичного, неімперського і нешовіністичського характеру української нації і її історичного досвіду.

Ключові слова: національно-патріотическе, загальнолюдське, морально-етическі категорії християнства.

THE IDEOLOGICAL ORIENTATION OF POEMS BY TARAS SHEVCHENKO

Violetta Lavrenyuk, Ph.D. in Philology

Odesa National Polytechnic University, Ukraine

There are many figures in the history of Ukraine, worthy of the holiness and love of the people, but Taras Shevchenko managed to excite and expose the fallen spirit of the Ukrainian nation to the realization of his own dignity at one time. Without the slightest exaggeration, he is — the greatness and glory of Ukraine, the holy martyr for her truth and will, for the revival of her statehood as a «free, new family». Consequently, at the present tragic and critical stage of the development of Ukrainian statehood, in conditions of bloody Russian aggression and dirty Kremlin propaganda, which by intrigue and treachery broke into our lives, the legacy of the Great Kobzar needs special attention, rethinking and perception without all those political, ideological and con «multinational layers, created for several decades by the Soviet literary critics, which, unfortunately, still possess the minds of our many compatriots. This, first of all, concerns the national-patriotic views of Taras Shevchenko, which were the most distorted, falsified. This applies to a concept such as Shevchenko's humanism. Taras Shevchenko was not only a fundamentally new type of writer in Ukrainian literature, but also a new type of personality, a citizen in the history of Ukraine. Shevchenko's patriotism is effective, since he paid for the most expensive — freedom, health, life. The universal concept of «freedom,» Shevchenko interpreted in accordance with his human ideals pride, courage, restraint and disobedience in the face of

any despot, brought up on the basic principles of Christian ethics and morals. Therefore, for him, internal freedom — that is, freedom of thought, speech, feeling, conscience — is superior to external freedom, that is, life at will, especially if this life is associated with submissiveness, adaptability, dependence on this powerful world, on wealth, from everything that makes a person his slave. Being the spokesman for people's views on life and work, on the relationship between people, Kobzar constantly addresses both the topic of free work. These paintings of this willful will are a sharp contrast to the cruel reality in which the peasant is a disenfranchised slave («Dream» — «On the bark of wheat sting»). And the very intonations of the Faith, Hope, Love, the wisdom of the native land, the major tone are dominant in many poetry of the artist. However, we will find in the works of Taras Shevchenko and other notes: notes of silent sorrow, soft melancholy, lyricism. Indicative in this regard is the poem «Garden Cherry Kohl Hut». This poetry, like all the immense works of Taras Shevchenko, is immortal as it reveals the problems of the great philosophical theme — «the meaning of human existence on Earth», «human happiness», whose guarantor can be only freedom and justice as the norm of social existence. Thus, the national self-respect, the national idea, the purpose of liberation from autocratic Russian tyranny and the creation of a national Ukrainian state were crystallized. What are they? The national state-building idea in the development of Taras Shevchenko is represented, firstly, by the awareness of the intellectual elite of the future nation, based on its history; second, the definition of typical, persistent features of the spiritual culture (morality, religion, language, folk ethics, etc.), inherent in the people in the form of national traditions and customs; thirdly, comparing its national community with others, which has become important means of selfdetermination. Taras Shevchenko first formally formulated in the artistic form all the principles and postulates of Ukrainian nationalism: his freedom of freedom, a comprehensive nationality, national honor and dignity, passionate patriotism, state aspirations, profound Christian religiosity, faith in his people, his future light, hope for his own strength, extraordinary tolerance to other peoples and their beliefs, solidarity with all enslaved, anti-imperial and anti-chauvinist attitudes based on a democratic, non-imperial and non-chauvinistic character ukrain nation and its historical experience. Particularly, it should be emphasized that Shevchenko's nationalism, as nationalism of the Ukrainian people, is based on Love, and therefore he is essentially human and cordial to his own and others — to all who recognize the right of Ukrainians to free state existence. So, turning to the Poles (poem «Poles»), the poet calls them «friends», «brothers» and calls along with the Ukrainians in the name of Christ to renew our quiet paradise — Ukraine. In the views of Taras Shevchenko, the national idea is filled with universal meaning. His soul sounds like a pain for a man with a degenerate life. Every image of the poor and unlucky (from the burned orphans or the shroud to the spinned mother of Ukraine) always testifies to the blame imposed on the representatives of the authorities who incarnate evil in the social system in the imperial idea. Sin, punishment, wine, and redemption, suffering and purification are all through the moral categories of Shevchenko's poetics, which are also closely related to the moral categories of Christianity. We, grateful to the descendants, have discovered new and new faces for a long time, since, having appeared on light, he embraced all spiritual nature with the spirit of others and existed.

Key words: national-patriotic, human, moral and ethical category Christianity.

REFERENCES

1. Dobilubov, N. A. (1860), «Kobzar» Taras Shevchenko» / Cost of Platon's Simirenko — SPb.: Contemporary. — part 3, p. 99–100 St Peterburg [in Russian].
2. Novichenko, Leonid (1989), «Shevchenko's universal humanity» // Contemporary: Literature, art, public life. — Free Ukrainian University, Munich — part 5 (337), p. 51–57 [in German].
3. Shevchenko, T. G. (1989), «Complete collection of works in twelve volumes». Naukova dumka, volume 1, 528 pp., Kyiv [in Ukrainian].
4. Shevchenko, T. G. (1989), «Complete collection of works in ten volumes». Naukova Dumka, volume 2, 590 pp., Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2018 р.